

Ekonomické důsledky rozvodu pro oba manžele v České republice: Nákladné rozvody pro ženy či muže?

Jiří Šatava, Petr Janský¹

Článek kvantifikuje ekonomické rozdíly mezi rozvedenými a ostatními jednotlivci a jejich rodinami a při dostupnosti dat také částečné ekonomické dopady potenciálních rozvodů v současnosti sezdáných českých párů v České republice. Porovnání ekonomické aktivity rozvedených, sezdáných a svobodných jednotlivců ukazuje značnou úroveň dělby práce v rámci rodin. Výsledky naznačují, že po rozvodu se partner, který se v manželství více věnoval netržním formám práce, což jsou většinou ženy, hůře přizpůsobuje nové ekonomické situaci a potřebě věnovat se tržním formám práce. Rodiny, které vedou rozvedení jednotlivci a sezdané páry, vykazují výrazné rozdíly, přičemž domácnosti vedené rozvedenými ženami vykazují jedny z nejnižších příjmů. K těmto rozdílům přispívá ztráta sdílení čistých příjmů po rozvodu. V současnosti by vdané ženy ve věku 20 až 70 let, které nestudují ani nepobírají starobní důchod, v případě ukončení plného sdílení čistých příjmů přišly o více než 20 % čistých příjmů. Pro výdaje pozorujeme větší rozdíly mezi domácnostmi sezdáných a rozvedených s dětmi. Nejnižší výdaje mezi různými druhy rozvedených domácností mají domácnosti rozvedených žen s dětmi. Závěrem nabízíme několik doporučení pro snížení ekonomických dopadů rozvodů.

Úvod

Rozvod je zásadní životní situací. Zahraniční výzkum v této oblasti ukazuje zhoršení ekonomické situace pro rozvedené osoby. Výzkum ekonomických dopadů rozvodu v České republice je velmi omezený. Jedním z důvodů vzácnosti tohoto výzkumu je špatná dostupnost vhodných reprezentativních dat. Výzkum na tomto poli je přitom velmi potřebný, jak dokumentují statistické údaje Českého statistického úřadu o rozvodech a rozvedených: (i) rozvedení v České republice v současnosti tvoří více než 10 % populace; (ii) úhrnná míra rozvodovosti dosahuje téměř 50 %; (iii) doba strávená v manželství před rozvodem se taktéž zvyšuje. Rozvod tedy byl nebo bude součástí velké části populace. Jeho dopady jsou přitom s velkou pravděpodobností nemalé a s prodlužující se dobou strávenou v manželství před rozvodem se mohou nadále zvyšovat.

Hlavním cílem článku je na základě dostupných reprezentativních dat vyplnit tuto mezeru v českém společenskovědním výzkumu, která může mít i dopad na neoptimální politiky státu vůči rozvedeným v České republice. V článku kvantifikujeme a porovnáváme rozdíly mezi ekonomickými charakteristikami rozvedených a zbytku populace v České republice a v případech, kdy to umožňují dostupná reprezentativní data, kvantifikujeme dílčí dopady rozvodu na české muže a ženy. Článek tak jako první v České republice na základě reprezentativních dat odrážejících ekonomické poměry v celé populaci poskytuje zjištění o dílčích ekonomických dopadech rozvodu a ekonomických rozdílech mezi rozvedenými, sezdánými a zbytkem společnosti. Na jejich základě navrhuje možná opatření alespoň částečně eliminující negativní dopady rozvodu.

Zbytek článku strukturujeme do kapitol tímto způsobem. V následující kapitole popisujeme existující literaturu ze zahraničí i České republiky. Třetí kapitola představuje použitá data. Čtvrtá kapitola ukazuje výsledky analýz příjmů, ekonomické aktivity a výdajů podle rodinného stavu jednotlivců. Poslední kapitola nabízí krátké shrnutí a doporučení.

1 Literární rešerše

Ekonomické důsledky rozvodů byly a jsou častým tématem v zahraničním výzkumu. Ten se zaměřuje na zkoumání dopadů rozvodu především v nejrozvinutějších zemích. To je dáno především

¹ Autoři působí na Národohospodářském ústavu AV ČR, v. v. i. (CERGE-EI, společné pracoviště UK v Praze a NHÚ AV ČR, v. v. i.) a článek vznikl díky projektu financovanému grantem Technologické agentury České republiky č. TB02MPSV017. Autoři děkují za komentáře zástupcům Úřadu vlády a Ministerstvu práce a sociálních věcí, především Radanu Šafaříkovi a Lucii Zachariářové.

dostupností potřebných dlouhodobých dat o demografických, sociologických a ekonomických charakteristikách jednotlivců. Výzkum zabývající se ekonomickými důsledky rozvodů v České republice je výrazně méně rozvinutý než například v Německu, USA nebo Švédsku. Český výzkum se jen výjimečně věnuje empirické analýze ekonomických důsledků rozvodu. Níže shrnujeme existující literaturu nejprve pro zahraničí a poté pro Českou republiku.

V rámci zahraničního výzkumu o vlivu rozvodů velká skupina studií kvantifikuje pokles životní úrovně mužů a žen a jejich rodin včetně dětí po rozvodu. Mezi tyto studie patří například (Weitzman, 1985), (Day & Bahr, 1986), (Arendell, 1987), nebo (Peterson, 1996), (Amato & Cheadle, 2005), (Andress, Borgloh, Bröckel, Giesselmann, & Hummelsheim, 2006). Zahraniční výzkum se také významně věnoval psychologickým dopadům rozvodu, jako například (Aseltine Jr & Kessler, 1993), (Kessler, Davis, & Kendler, 1997), (Wang & Amato, 2000) nebo (Shapiro, 1996), nebo zdravotním dopadům rozvodu: (Fokkema, 2002), to (Amato, 2000), (Aldous & Ganey, 1999), (Joung et al., 1997), nebo (Rogers, 1996).

Nedávné studie se zaměřily na dopad rozvodu na více generací (Amato & Cheadle, 2005) nebo porovnávají dopady rozvodu v různých zemích (Andress et al., 2006). Amato & Cheadle (2005) na amerických detailních datech zkoumají důsledky rozvodu napříč třemi generacemi a ukazují, že rozvod má důsledky pro následující generace. Andress et al. (2006) zkoumají ekonomické dopady rozvodů v pěti evropských zemích, které považují za reprezentanty čtyř různých modelů dělby práce v rodině: Belgie (tržní model), Německo a Spojené království (rozšířený rodinný model), Itálie (muž živitel) a Švédsko (dva vydělávající). Jednotlivci v každém z modelů vytvářejí specifické vazby v rámci rodiny či partnerství, což způsobuje rozdílné dopady rozvodu či rozchodu. Ačkoliv má rozvod negativní dopad na příjmy obou osob, dopadá více na ženy. Jako zásadní se podle výzkumu jeví ekonomická autonomie slabších členů rodiny, často tedy žen. S její velikostí se snižují dopady rozvodu. V Itálii, kde je autonomie nejnižší, jsou dopady rozvodu nejvyšší. Naopak ve Švédsku, kde je míra autonomie nejvyšší, jsou dopady rozvodu nejnižší. Britské a německé ženy se rychle vzpamatují z negativních ekonomických efektů rozvodu. Českou republiku lze s jistou mírou nepřesnosti přiřadit do skupiny zemí s rozšířeným rodinným modelem. Pokud bychom tedy tyto výsledky měli extrapolovat pro Českou republiku, pak by 1) rozvod byl spojen s finančními změnami pro většinu zasažených osob, s negativnějším dopadem na ženy, 2) negativní dopady na ženy by byly způsobeny zejména přerušením rodinné dělby práce, při které mají oba manželé rozdělené role v rodině i na trhu práce. Na rozdíl od Německa však v České republice v současnosti není využíváno společné zdanění manželů a progresivní zdanění práce, což zmenšuje efekty rozvodu na muže a ženy skrze daňový systém.

Systematický pohled na ekonomické dopady rozvodu rodičů na dospělé děti poskytuje meta analýza (Amato & Keith, 1991a). Z tohoto systematického přehledu literatury vyplývá, že dřívější klinické studie, především kvůli tzv. nereprezentativnosti zkoumaného vzorku (tj. výrazné odlišnosti zkoumaného vzorku a skutečné populace rozvedených) ukazovaly velký efekt rozvodu. Následné ekonomické studie, vycházející z reprezentativních vzorků populace, detekovaly již menší efekt rozvodu. Pokročilé empirické studie, důsledně odlišující efekt rozvodu od rozdílnosti v charakteristikách rozvádějících se a celé populace, odhadují negativní efekt rozvodu ještě menší, přesto však signifikantní. V podobné meta analýze (Amato & Keith, 1991b) studují důsledky rozvodu na děti před dosažením dospělosti a (Amato, 2001) ji dále aktualizoval o studie publikované v devadesátých letech.

Empirický výzkum se vlivu rozvodu na ekonomickou situaci rozvedených v České republice výrazněji nevěnoval. Jednou z výjimek je (Šatava, 2013), který odhadoval dopad potenciálního rozvodu na příjmy v současnosti ženatých mužů a vdaných žen v důchodu. Ukazuje nezanedbatelný dopad rozvodu na výši příjmů mužů a žen v důchodu v důsledku potenciálního rozvodu a následného nesdílení starobních důchodů. Ženy v případě potenciálního rozvodu přijdou v průměru o měsíční příjem ve starobním důchodu odpovídající 7,1 % jejich měsíčního starobního důchodu; muži naopak v průměru získají měsíční příjem v důchodu ve výši 2,9 % jejich měsíčního starobního důchodu.

Některé další výzkumné projekty a články se zaměřovaly na další aspekty rozvodu, jako například (Vohlídalová, 2010), která se ptá, kdo podává žádost o rozvod a jaké jsou příčiny rozpadu partnerských vztahů. Relevantní pro náš článek je její závěr, že iniciace rozvodového řízení úzce souvisí se šancemi aktérů na úspěšný začátek „nového“ života po rozvodu a s případnými riziky spojenými s opuštěním manželství. Dále konstatuje, že žádost o rozvod podávají většinou ženy a že pravděpodobnost podání takové žádosti se u nich zvyšuje s jejich vzděláním a nižším věkem.

Hamplová (2006) zkoumá vztah mezi rozvodovostí a životní spokojeností a štěstím v 21 evropských zemích včetně České republiky. Rozvodovost ve zkoumaných zemích měří dvěma indikátory: úhrnnou

rozvodovostí a hrubou mírou rozvodovosti. Celkově její výsledky nepotvrdily, že by manželství ovlivňovalo štěstí a pohodu jinak v zemích s vysokou a nízkou rozvodovostí.

I když se (Vohlídalová & Maříková, 2011) věnují empirickému popisu ekonomických dopadů rozvodu a kohabitací pouze okrajově, jejich analýza za pomoci datového souboru Životní dráhy 2010 ukazuje, že mezi faktory působící obdobným způsobem na stabilitu obou typů partnerských vztahů patří přítomnost dětí v rodině a kombinace dvou ekonomicky aktivních partnerů. Dále existuje několik dalších a z velké části studentských prací na související témata, od sociálně psychologických a sociálně pedagogických po dopady na děti: (D. Mašková, 2010), (P. Mašková, 2011), (Moravcová, 2010b), (Moravcová, 2010a) a (Maršálková, 2012). Například (Moravcová, 2010b) prostřednictvím dotazníkové šetření u rozvedených párů zkoumala, s jakými důsledky se po rozvodu manželství vyrovnávali, a to zejména v oblasti ekonomické, sociální a v oblasti péče o nezletilé děti.

2 Data

Pro kvantitativní analýzu ekonomických dopadů rozvodu pro oba manžele jsou vhodná tzv. panelová data, která u reprezentativní skupiny obyvatel zachycují ekonomické a další charakteristiky osob po delší časové období. To umožňuje odhadnout ekonomické dopady rozvodu tak, že výzkum kvantifikuje ekonomické charakteristiky rozvedených před rozvodem a po něm a tyto údaje porovná s vývojem ekonomických charakteristik jinak podobných párů, u kterých však během sledovaného období k rozvodu nedošlo. V České republice, na rozdíl od řady evropských zemí, však nejsou vhodná reprezentativní panelová data pro výzkum dostupná, a proto jsou možnosti výzkumu ekonomických dopadů rozvodu velmi omezené. V článku tak zejména kvantifikujeme a porovnáujeme charakteristiky rozvedených a ostatních jednotlivců, respektive jejich domácností, a odhadujeme dílčí ekonomické dopady (potenciálního) rozvodu. Kvantifikované ekonomické rozdíly mezi rozvedenými a ostatními jednotlivci však nemohou být interpretovány jako dopady rozvodu, jelikož nutně neporovnávají porovnatelné jednotlivce a rodiny.

V článku pro deskriptivní i simulační účely využíváme Výběrové šetření příjmů a životních podmínek (SILC) z let 2006 až 2012, Statistiku rodinných účtů (SRÚ) z roku 2011, Výběrové šetření pracovních sil (VŠPS) z období 2006 až 2012, které poskytují nejlepší dostupné detailní informace o příjmech, výdajích a ekonomické aktivitě. Všechny tyto datové soubory pocházejí od Českého statistického úřadu a věrně reprezentují populaci České republiky. Pro účely tohoto projektu byly informace ve výběrových šetřeních doplněny o dodatečně získané charakteristiky jednotlivců a domácností (například SRÚ byl doplněn o rodinný stav jednotlivců).

Využívaná data rozlišují rozvedené, sezdané, svobodné, respektive ovdovělé jednotlivce podle jejich stavu v okamžiku sběru dat v databázi. Jako rozvedené tak identifikujeme pouze jednotlivce, kteří se rozvedli a znovu již neoženili nebo nevdali. To způsobuje jisté zkreslení výsledků, nicméně toto zkreslení je vynuceno povahou dostupných dat. Domácnosti rozdělujeme podle rodinného stavu osob v čele domácnosti. Rozvedenými domácnostmi rozumíme domácnosti, v jejichž čele stojí rozvedený jedinec bez partnera. Dále rozlišujeme domácnosti sezdáných (osoba v čele domácnosti je ženatá/vdaná), svobodných jednotlivců (v čele domácnosti je svobodný bez partnera) a svobodných párů (v čele domácnosti je nesezdaný pár). Ve všech typech domácností mohou žít další jednotlivci (nezaopatřené děti, příbuzní a další) jakéhokoli rodinného stavu, kteří však nejsou v pozici partnera osoby v čele domácnosti.

3 Výsledky

Rozvedení v současnosti tvoří významnou část české populace. Ke konci roku 2012 podle Českého statistického úřadu v České republice žilo více než 1 milion rozvedených mužů a žen (1 123 824), což odpovídá 10,7% podílu rozvedených v celé populaci. Podíl rozvedených v populaci od roku 1989 výrazně vzrostl. V roce 1992 rozvedení tvořili pouze 5,8 % populace, v roce 2002 už 8,4 % a v roce 2012 pak 10,7 % populace. Úhrnná rozvodovost vzrostla z 38 % v roce 1990 na 47 % v roce 2012. Rozvod s sebou přináší změny v disponibilních příjmech a výdajích obou rozváděných. Tyto změny mohou být způsobeny změnami v individuálních příjmech rozváděných jednotlivců, změnami v dalším přerozdělování individuálních příjmů rozváděných jednotlivců po rozvodu nebo změnami ve spotřebním chování jednotlivců po rozvodu.

3.1 Rozdíly v příjmech a ekonomické aktivitě jednotlivců dle rodinného stavu

Podíl příjmů mužů všech rodinných stavů na pracovních příjmech celé populace je s výjimkou svobodných mužů žijících bez partnerky vyšší než jejich relativní zastoupení ve společnosti. U žen je podíl na příjmech naopak vždy nižší než zastoupení v populaci, a to bez ohledu na rodinný stav, jak ukazuje tabulka č. 1. U rozvedených mužů žijících bez partnerky je jejich podíl na příjmech populace o 10 % vyšší, než by odpovídal jejich relativnímu zastoupení ve společnosti. U rozvedených žen bez partnerů je naopak o 14 % nižší. Nejvyšší rozdíly mezi relativním zastoupením ve společnosti a podílem pracovních příjmů na pracovních příjmech celé společnosti jsou u sezdáných svobodných žijících v páru, u nichž se může projevovat dělba práce uvnitř rodin. Rozdíly mezi relativním zastoupením jednotlivých skupin v populaci a jejich podílem na celkových příjmech populace však jsou způsobeny jak 1) rozdílností rozvedených, svobodných a sezdáných jednotlivců, tak 2) rozdílnou ekonomickou aktivitou u stejných jednotlivců, kteří se liší pouze rodinným stavem.

Tabulka č. 1: Podíl mužů a žen v populaci a na pracovních příjmech populace podle rodinného stavu

		Rozvedení	Svobodní jednotlivci	Svobodné páry	Sezdaní
Muži	Příjmy	3.08%	12.30%	4.48%	42.18%
	Populace	2.78%	13.97%	3.11%	29.55%
Ženy	příjmy	4.35%	5.04%	1.94%	21.31%
	populace	5.03%	7.52%	2.68%	29.36%

Zdroj: Výběrové šetření příjmů a životních podmínek domácností Českého statistického úřadu

Naše výsledky kvantifikující ekonomickou aktivitu mužů a žen podle jejich rodinného stavu prezentované níže naznačují, že v České republice dochází k rodinné dělbě práce. Odhady lineárních pravděpodobnostních modelů ekonomické neaktivity a nezaměstnanosti a mzdových regresí na reprezentativních individuálních datech ukazují, že ženy se v manželství spíše věnují netržním formám práce (péče o domácnost, děti, příbuzné) a ženatí muži se naopak orientují na tržní formy práce. Rozdíly mezi ekonomickými charakteristikami rozvedených a sezdáných jednotlivců lze tedy interpretovat jako důsledek dělby práce u sezdáných. Dále je na základě odhadů možné formulovat hypotézu, že vliv rozvodu na ekonomický výkon jednotlivce je v České republice signifikantně ovlivněn ukončením rodinné dělby práce². Naše zjištění tak jsou v souladu například se závěry (Andress et al., 2006).

Sňatkem při tomto rodinném modelu dochází k rodinné dělbě práce, tedy ke specializaci partnerů na tržní a netržní formy práce, čemuž odpovídají rozdíly mezi ekonomickou aktivitou svobodných a sezdáných. Tato dělba práce je ukončena rozvodem. Dělbba práce během manželství ovlivňuje situaci jednotlivců po rozvodu nejen krátkodobě skrze její ukončení, ale i dlouhodobě kvůli rozdílům v akumulovaném lidském pracovním kapitálu, ke kterým došlo v důsledku rodinné dělby práce během manželství. Změny v lidském kapitálu pak mají dlouhodobý efekt na uplatnitelnost na trhu práce.

3.1.1 Rozdíly v mírách nezaměstnanosti

Rozvedení muži i ženy s výjimkou vysokoškolsky vzdělaných žen vykazují statisticky vyšší míru nezaměstnanosti než jejich sezdání kolegové. Obdobné rozdíly v mírách nezaměstnanosti jsou i u sezdáných a svobodných. Rozdíl v nezaměstnanosti u rozvedených a svobodných oproti sezdáným klesá s nejvyšším dosaženým vzděláním. Bohužel, Výběrové šetření pracovních sil, ze kterého výsledky vycházejí, neumožňuje rozlišit svobodné žijící bez partner od svobodných žijících s partnerem.

Tato část navazuje na ekonomický výzkum, který pro Českou republiku ukazuje významné genderové rozdíly jak v hrubých měsíčních mzdách (Jurajda, 2003), tak v ekonomické neaktivitě a právě nezaměstnanosti (Bičáková, 2012). (Bičáková, 2012) ukazuje, že genderové rozdíly v nezaměstnanosti jsou ovlivněny přítomností nezaopatřených dětí v domácnosti. Náš výzkum poukazuje na souvislost měr nezaměstnanosti a jejich genderových rozdílů s rodinným stavem mužů a žen.

² Samozřejmě i samotný rozvod může mít důsledky na ekonomický výkon jednotlivců, například skrze psychologické, majetkoprávní a jiné dopady rozvodu.

Tabulka č. 2 shrnuje vybrané výsledky (úplné výsledky jsou v příloze) lineárního pravděpodobnostního modelu popisujícího míru nezaměstnanosti jednotlivce v závislosti na jeho rodinném stavu, vzdělání, pohlaví, věku a přítomnosti dětí v rodině.

Tabulka č. 2: Vybrané výsledky lineárního pravděpodobnostního modelu popisující vztah rodinného stavu a míry nezaměstnanosti u rozdílně vzdělaných jednotlivců

	Žena				Muž			
	Rozvedená		Svobodná		Rozvedený		svobodný	
základní vzdělání	0.056	12.87***	0.068	13.98***	0.095	12.75***	0.139	31.83***
střední vzdělání	0.029	20.22***	0.037	20.88***	0.038	27.24***	0.031	27.66***
vysokoškolské vzdělání	0.003	1.43	0.029	13.77***	0.032	10.78***	0.039	21.13***

*statisticky významné na 10% hladině významnosti, **na 5% hladině významnosti, ***na 1% hladině významnosti

Zdroj: Výběrové šetření pracovních sil Českého statistického úřadu

Vyšší nezaměstnanost u rozvedených a svobodných mužů a žen lze přičítat rodinné dělbě práce v manželství, jelikož sezdání muži jsou při rodinné dělbě práce většinou primárně zodpovědní za příjmy rodiny, proto je jejich nezaměstnanost velmi nízká.

V důsledku rodinné dělby práce do ekonomické neaktivity (práce v domácnosti, péče o děti a příbuzné) odejdou s větší pravděpodobností, nebo s větší pravděpodobností v ní setrvají déle, ženy s nižším "pracovním potenciálem". U rodičovské dovolené, která je nejčastějším důvodem ekonomické neaktivity žen, lze předpokládat, že ženy s vysokým "pracovním potenciálem" v průměru stráví kratší dobu na rodičovské dovolené než ženy s nižším "pracovním potenciálem" a tedy i s vyšší pravděpodobností nezaměstnanosti. U ekonomicky neaktivních žen z jiných důvodů (péče o příbuzné, práce v domácnosti), lze také předpokládat, že pravděpodobnost jejich odchodu do ekonomické neaktivity byla v průměru nepřímo úměrná jejich uplatnění na trhu práce, jelikož ženy s vysokým "pracovním potenciálem" v průměru mají tendenci pro domácí práce a péči o příbuzné ve větší míře využívat nabídky firem, které se na tyto služby specializují. Lze tedy předpokládat, že v porovnání s rozvedenými ženami v domácnosti zůstávají vdané ženy, jejichž uplatnění na trhu práce je v průměru horší, a proto je míra nezaměstnanosti u vdaných žen nižší. U rozvedených tato rodinná dělba práce není, a proto mohou být jejich míry nezaměstnanosti vyšší.

Dalším důvodem vyšší míry nezaměstnanosti rozvedených mužů a žen mohou být jejich horší uplatnitelnost na trhu práce, jejíž příčinou může být rozvod samotný (například v důsledku psychických dopadů rozvodu).

3.1.2 Rozdíly v mírách ekonomické neaktivity

Míra ekonomické neaktivity je, podle lineárního pravděpodobnostního modelu popisujícího vztah ekonomické neaktivity a charakteristik jednotlivce³, u svobodných i rozvedených mužů nezávisle na vzdělání vyšší než u ženatých mužů. Výsledky v tabulce č. 3 ukazují, že u rozvedených i svobodných žen je (s výjimkou svobodných žen se základním vzděláním) ekonomická neaktivita statisticky významně nižší než u jinak stejných vdaných žen a to i při očištění o vliv přítomnosti dětí v domácnosti. I tento model je založen na Výběrovém šetření pracovních sil, a proto zde nemůžeme rozlišit svobodné jednotlivce od svobodných žijících v páru.

Tato zjištění o rozdílech v neaktivitě podle rodinného stavu jednotlivce také odpovídají dělbě práce v rodině. Ženatý muž se více věnuje finančnímu zajištění rodiny (tržním formám práce), vdaná žena se více orientuje na práci v domácnosti, péči o děti a příbuzné (netržní formy práce). U nesezdaných (svobodných nebo rozvedených) žen pak k rodinné dělbě práce nedochází a tak jsou tyto ženy spíše ekonomicky aktivní (zaměstnané nebo nezaměstnané). Nesezdání muži nemají úlohu finančního zajištění rodiny, proto mohou být méně ekonomicky aktivní.

Tyto naše výsledky o dělbě práce v rodině je zajímavé porovnat s analýzou Vohlídalové a Maříkové (2011), které ukazují, že mezi faktory působící na stabilitu manželství patří kromě přítomnosti dětí v rodině také kombinace dvou ekonomicky aktivních partnerů. Jejich výzkum tak vybízí k závěru, že menší dělba práce v rodině (kterou my ale pozorujeme jako vysokou) by znamenala menší pravděpodobnost rozvodu, přičemž k snížení dělby práce by mohla vést větší dostupnost školek a částečných úvazků.

³ Mezi zahrnuté charakteristiky patří rodinný stav, vzdělání, věk, pohlaví jednotlivce a přítomnost dětí v domácnosti.

Tabulka č. 3: Vybrané výsledky lineárního pravděpodobnostního modelu popisující vztah rodinného stavu a míry ekonomické neaktivity u rozdílně vzdělaných jednotlivců

	Žena				Muž			
	Rozvedená		Svobodná		Rozvedený		svobodný	
základní vzdělání	-0.014	2.73***	0.05	8.43***	0.023	2.98***	0.074	17.05***
střední vzdělání	-0.024	12.24***	-0.077	34.60***	0.032	18.37***	0.039	34.12***
vysokoškolské vzdělání	-0.071	20.06***	-0.077	29.35***	0.016	4.01***	0.06	39.41***

*statisticky významné na 10% hladině významnosti, **na 5% hladině významnosti, ***na 1% hladině významnosti

Zdroj: Výběrové šetření pracovních sil Českého statistického úřadu

3.1.3 Rozdíly v hrubých mzdách

Rozdíly v hrubých mzdách jednotlivců podle rodinného stavu odhadujeme pomocí mzdové regrese, kde měsíční hrubá mzda závisí na rodinném stavu, vzdělání, pracovní zkušenosti, velikosti úvazku, pohlaví a u žen i na přítomnosti dětí v domácnosti. Tento model vychází z výběrového šetření práce a životních podmínek. Ten nám umožňuje rozlišit svobodné jednotlivce a svobodné žijící v páru. V této části tak svobodnými rozumíme svobodné žijící bez partnera. Výsledky v tabulce č. 4 ukazují, že rozvedení muži, s výjimkou těch se základním vzděláním, pobírají statisticky významně nižší mzdu než jejich ženaté protějšky (o 2,3 procentního bodu, respektive 10,8 procentních bodů; detailní výsledky jsou v příloze). Rozvedené ženy opět s výjimkou těch se základním vzděláním naopak pobírají mzdu vyšší než jejich vdané porovnatelné kolegyně (o 6,8 procentních bodů, respektive 6,2 procentních bodů).

To však neznamená, že by rozvod měl pozitivní dopady na příjmy žen a negativní na příjmy mužů. Možným vysvětlením je opět rodinná dělba práce mezi manželi. Vdané ženy se více věnují domácím pracím. Tím umožňují mužům více vydělávat, ale jejich mzda je nižší. Muži žijící v manželství se orientují především na tržní formy práce, k čemuž jim ženy svou neformální formou práce vytvářejí podmínky. Z toho důvodu mají muži vyšší mzdu než jejich svobodní a rozvedení porovnatelní kolegové. Tuto argumentaci podporují i rozdíly v příjmech u svobodných a sezdáných mužů a rozvedených žen, u svobodných žen je situace neprůkazná.

Tabulka č. 4: Vybrané výsledky regrese popisujících vliv rodinného stavu, věku, vzdělání, pohlaví a přítomnosti dětí v domácnosti u rozdílně vzdělaných jednotlivců na výši hrubých mezd

	Žena				muž			
	rozvedená		svobodná		rozvedený		svobodný	
základní vzdělání	0.00089	0.04	-0.01987	0.99	-0.04154	1.14	-0.1147	6.83***
střední vzdělání	0.06845	7.50***	0.02455	2.69***	-0.02325	2.26**	-0.1345	20.93***
vysokoškolské vzdělání	0.06231	3.41***	-0.05627	3.99***	-0.10835	3.38***	-0.25133	17.51***

*statisticky významné na 10% hladině významnosti, **na 5% hladině významnosti, ***na 1% hladině významnosti

Zdroj: Výběrové šetření příjmů a životních podmínek domácností Českého statistického úřadu

3.2 Disponibilní příjmy rozvedených domácností

I v případě malých dopadů rozvodu na příjmy a ekonomickou aktivitu jednotlivců může docházet k velkým dopadům na příjmy jejich domácností. Dopady rozvodu na příjmy domácností totiž mohou být způsobeny nejen dopady rozvodu na ekonomickou aktivitu jednotlivců, ale také změnami v přerozdělování mezi exmanželi navzájem nebo mezi exmanžely a státem. Změny v přerozdělování navzájem mezi exmanžely po rozvodu jsou způsobeny například absencí druhého ekonomicky aktivního člena domácnosti sdílejícího své příjmy, výši výživného, případně dalšími faktory. Změny v přerozdělování mezi exmanžely a státem jsou způsobeny zejména odlišným vlivem daňově-dávkového systému na sezdané a rozvedené.

Jak uvádíme v tabulce č. 5, rozvedené domácnosti, ve kterých rozvedený v čele domácnosti žije bez partnera, tvoří 12,6 % všech domácností. Hrubé pracovní příjmy těchto domácností však odpovídají pouze 8,5 % hrubých pracovních příjmů celé populace. Rozvedené domácnosti tedy pobírají pouze dvě třetiny příjmů, které by odpovídaly jejich relativnímu zastoupení ve společnosti. A to i přesto, že rozvedení muži jako jednotlivci mají podíl na pracovních příjmech vyšší, než odpovídá jejich relativnímu zastoupení ve společnosti, a rozvedené ženy více než čtyřpětinový.

Skupina rozvedené domácnosti obsahuje pouze domácnosti, kde je osoba v čele domácnosti rozvedená a žije bez partnera. Skupina svobodní jednotlivci obsahuje ty domácnosti, kde osoba v čele žije samostatně bez partnera. Domácnosti svobodných párů a sezdáných jsou domácnosti, kde partneři žijí mimo, respektive, v manželství. U všech uváděných typů domácností se mohou vyskytovat další členové domácností (děti, rodiče, ostatní příbuzní), kteří ale nejsou v pozici osoby v čele domácnosti nebo jejího partnera.

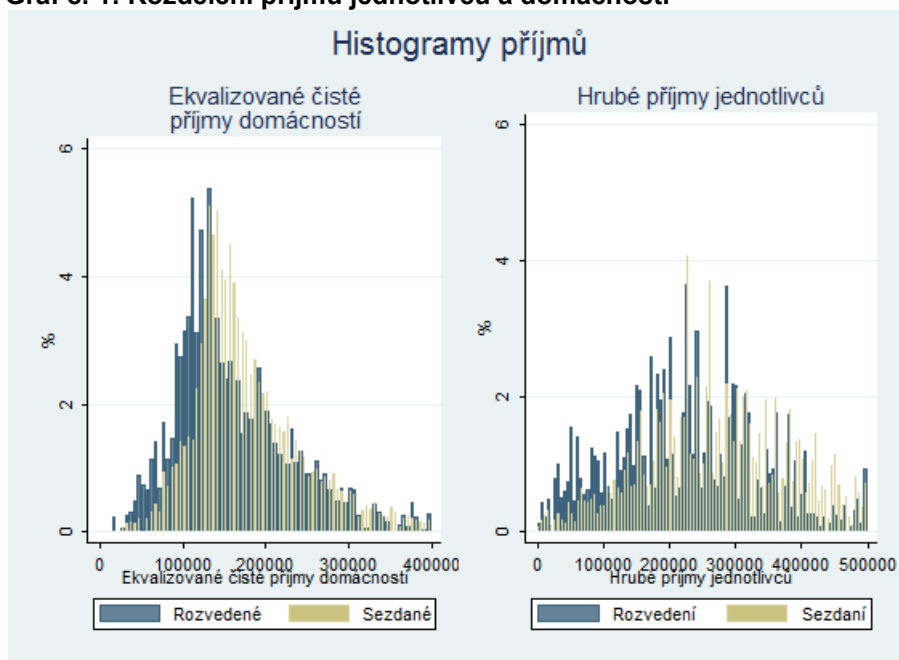
Tabulka č. 5: Relativní zastoupení domácností v populaci a jejich podíly na pracovních příjmech společnosti

	Sezdané	Rozvedené	Svobodní jednotlivci	Svobodné páry	Ostatní
Příjmy	67.6%	8.5%	7.0%	4.9%	12.0%
populace	55.3%	12.6%	10.0%	4.3%	17.8%

Zdroj: Výběrové šetření příjmů a životních podmínek domácností Českého statistického úřadu

Graf č. 1 porovnává rozdíly v rozdělení hrubých příjmů 1) sezdáných a rozvedených jednotlivců a 2) domácností, v jejichž čele stojí sezdaný pár a rozvedený jednatlivec bez partnera. Odlišnosti v rozdělení příjmů mezi sezdánými a rozvedenými jsou podstatně výraznější na úrovni domácností než na úrovni jednotlivců.

Graf č. 1: Rozdělení příjmů jednotlivců a domácností

Zdroj: Vlastní výpočty, Výběrové šetření příjmů a životních podmínek domácností Českého statistického úřadu

Rozdíly v průměrných ekvalizovaných (podle stupnice OECD⁴) čistých příjmech domácností shrnuté v tabulce č. 6 taktéž indikují výrazné rozdíly mezi příjmy sezdáných a rozvedených domácností. V obecné rovině jsou tyto rozdíly zřejmé mezi domácnostmi, v jejichž čele stojí jednatlivec (rozvedené domácnosti a domácnosti svobodných jednotlivců) a v jejichž čele je pár (sezdání, svobodné páry).

⁴ Příjmy domácností jsou převedeny na příjmy na jednotlivce v souladu s metodikou OECD pomocí, tzv. spotřebních jednotky. Každý člen domácnosti má podle stupnice OECD definovanou svou spotřební váhu - první dospělý v domácnosti má váhu 1.0, každý další dospělý (osoba starší 13 let) 0.7, každé dítě (13leté nebo mladší) 0.5.

Tabulka č. 6: Čisté ekvivalizované příjmy domácností podle typu domácnosti

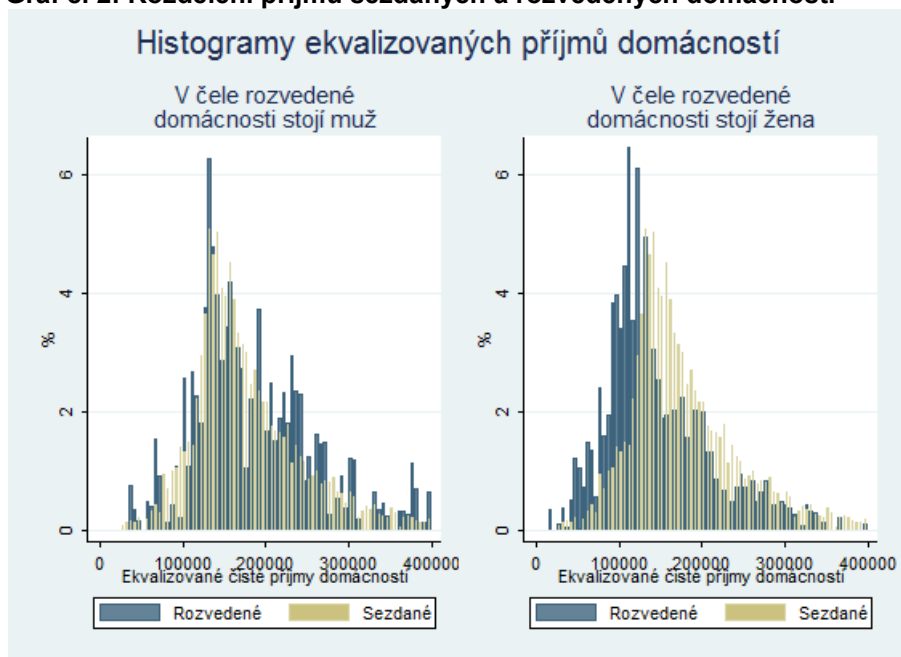
osoba(y) v čele domácnosti	Ekvivalizované čisté příjmy na osobu			
	u všech typů domácností	u domácností s dětmi	u domácností bez dětí	u domácností bez dalších členů
Sezdaný pár	191 254	178 626	201 202	199 445
Rozvedený jednatel	172 960	141 183	184 817	183 156
Svobodný jednatel	193 798	121 440	208 177	214 172
Svobodný pár	202 741	165 937	242 632	235 781

Zdroj: Výběrové šetření příjmů a životních podmínek domácností Českého statistického úřadu

Významnou část příjmových rozdílů mezi rozvedenými a sezdanými rodinami tak pravděpodobně tvoří rozdíly způsobené změnami v přerozdělování a sdílení příjmů v soužití, nikoli změnami v samotné ekonomické aktivitě jednotlivců.

Rozdíl v rozdělení čistých ekvivalizovaných příjmů domácností u rozvedených a sezdaných domácností je dán zejména nižšími příjmy rozvedených domácností, v jejichž čele stojí samotná žena, jak ukazuje graf č. 2. Nižšími příjmy domácností na osobu tedy trpí především domácnosti, v jejichž čele stojí rozvedená žena bez partnera. U domácností vedených rozvedeným mužem bez partnera je rozdělení příjmů podobné tomu u sezdaných domácností.

Graf č. 2: Rozdělení příjmů sezdaných a rozvedených domácností

Zdroj: Vlastní výpočty, Výběrové šetření příjmů a životních podmínek domácností Českého statistického úřadu

3.2.1 Ukončení sdílení příjmů v důsledku rozvodu

Jedním z důvodů příjmových rozdílů mezi rozvedenými a sezdanými domácnostmi je sdílení příjmů mezi manželi a jeho ukončení při rozvodu. Ekonomická literatura ukazuje, že v České republice existují významné genderové rozdíly jak v hrubých měsíčních mzdách (Jurajda, 2003), tak v nezaměstnanosti a ekonomické neaktivitě (Bičáková, 2012). Ač jsou důvody těchto rozdílů různé, z úzkého úhlu pohledu sdílení příjmu v domácnosti je manželství a soužití obecně výhodnější pro ekonomicky slabšího člena páru, protože s ním ekonomicky silnější sdílí své příjmy. Rozvod je naopak z tohoto úhlu pohledu výhodnější pro ekonomicky silnějšího člena páru, jelikož po rozvodu již se

slabším členem páru nemusí sdílet příjmy.⁵ Kvůli dlouhodobě vžitě genderové dělbě tržních a netržních forem práce, případně diskriminaci na trhu práce a dalším důvodům, jsou v průměru ekonomicky slabší ženy. Tudíž z pohledu sdílení příjmů je rozvod výhodnější pro muže.

Tedy i v případě, kdy rozvod nezpůsobí změnu uplatnění na trhu práce a tím i změnu ve výši hrubých příjmů, pravděpodobnosti nezaměstnanosti nebo neaktivity jednotlivce, rozvod dopadá na rozvádějící se jednotlivce asymetricky skrze ukončení sdílení příjmů. To je z tohoto úhlu pohledu výhodné pro toho jednotlivce, který pobírá vyšší hrubou mzdu a jehož pravděpodobnost nezaměstnanosti a neaktivity je nižší, a to pravděpodobně i proto, že se v manželství více soustředil na tržní formy práce. Naopak, ukončení sdílení je nevýhodné pro toho manžela, který pobírá nižší hrubou mzdu a jehož pravděpodobnost nezaměstnanosti a neaktivity je vyšší, což může být částečně způsobeno i tím, že se v manželství více soustředil na netržní (domácí) formy práce.

Výsledky našich odhadů v tabulce č. 7 níže ukazují, že v současnosti vdané ženy ve věku mezi 20 a 70 lety, které nejsou studentky ani důchodkyně, v průměru těží ze sdílení čistých příjmů mezi manželi. Jejich čistý příjem je za předpokladu, že mezi manželi nedochází k žádnému sdílení, o 21,5 % nižší než jejich čistý příjem za předpokladu, že manželé své čisté příjmy plně sdílí. Potenciální rozvod by tak pro průměrnou výše specifikovanou vdanou ženu plně sdílející své čisté příjmy s manželem znamenal, pokud by okamžitě nezměnila své ekonomické chování a nedošlo by k dodatečným transferům, pokles čistých příjmů o 21,5 %.

Největší pokles čistých příjmů u výše definovaných žen v důsledku potenciálního rozvodu a ztráty plného sdílení příjmů nastává u 20letých až 29letých žen (tabulka č. 7). Pro tyto ženy by ztráta sdílení znamenala pokles příjmů odpovídající 35 % jejich čistých příjmů, které mají v manželství při plném sdílení. K výši ztráty u této skupiny výrazně přispívá péče žen v tomto věku o malé děti. S rostoucím věkem žen se tato ztráta snižuje. U obdobně vymezených mužů je situace zrcadlově otočená a jejich průměrný zisk z ukončení sdílení v důsledku potenciálního rozvodu postupně s věkem klesá.

Tabulka č. 7: Relativní změna čistých příjmů sezdáných mužů a žen v případě, kdy dojde k přerušení plné sdílení čistých příjmů mezi manželi

	20letí až 29letí	30letí až 39letí	40letí až 49letí	50 letí až 59letí	60 letí až 69 letí
Muži	34.7%	36.0%	28.3%	17.7%	13.9%
Ženy	-37.4%	-35.1%	-21.6%	-16.9%	-14.1%

Zdroj: Výběrové šetření příjmů a životních podmínek domácností Českého statistického úřadu

Při porovnání výše ztráty podle nejvyššího dosaženého vzdělání přináší ukončení sdílení dle očekávání nejvyšší náklady u žen se základním vzděláním a nejvyšší výnosy u mužů s vysokoškolským vzděláním.

Ztrátu sdílení příjmů v důsledku rozvodu často může částečně kompenzovat výživné, jelikož nejvyšší ztráta v důsledku ukončení sdílení příjmů je zpravidla u žen s malými dětmi. Asociace neúplných rodin však uvádí, že 38 % rozvedených s povinností platit výživné je svým exmanželem neodvádí. Daňově dávkový systém také kompenzuje ztrátu sdílení, jelikož přerozděluje peníze podle příjmů jednotlivců a přítomnosti dětí v rodině.

3.2.2 Výsledky v oblasti příjmů v kontextu existujícího výzkumu

V evropském kontextu můžeme Českou republiku zařadit mezi země se signifikantní, nikoli však vysokou, rodinnou dělbou práce. Z pohledu klasifikace, kterou ve svém výzkumu používá například Andress et al. (2006), bychom Českou republiku zařadili mezi země s rozšířeným rodinným modelem. Do této skupiny zemí Andress et al. (2006) řadí Německo a Spojené království. V souladu s jeho výzkumem i v České republice identifikujeme signifikantně nižší příjmy domácností rozvedených žen. Tyto naše závěry jsou v souladu se závěry zahraniční literatury, která identifikuje negativní dopady rozvodu zejména na ženy (Amato & Cheadle, 2005), (Andress, Borgloh, Bröckel, Giesselmann, & Hummelsheim, 2006) a další. Nicméně z důvodu absence panelových reprezentativních dat v české republice nejsou výsledky zahraničního a našeho výzkumu porovnatelné, jejich závěry jsou pouze navzájem konzistentní. Námi identifikované nižší příjmy českých domácností rozvedených žen mohou

⁵ Tato argumentace se zaměřuje čistě na efekt sdílení příjmů. Nebere v úvahu již další efekty manželství a rozvodů, jako jsou například případné změny ekonomické aktivity v důsledku manželství a rozvodu, vyměření výživného po rozvodu, změny v transferech mezi jednotlivcem a státem v důsledku manželství a rozvodu a mnoho dalších.

také skrze ekonomickou situaci ovlivňovat jejich psychologickou situaci, které se zahraniční výzkum také věnuje (Wang & Amato, 2000).

V kontextu českého výzkumu naše závěry odpovídají výsledkům (Šatava, 2013) o dopadech rozvodu na příjmy v důchodu. Zajímavé je porovnání našich závěrů o výši příjmů domácností rozvedených, zejména žen, s výsledky studie (Vohlídalová, 2010). Ta uvádí, že iniciace rozvodu souvisí s velikostí šance na "nový" začátek a riziky vyplývajícími z rozvodu. Naše studie ukazuje, že příjmy domácností rozvedených žen jsou přitom nižší než u domácností sezdáných párů. Závěry z analýzy souvisejících výsledků těchto studií nejsou jednoznačné. Nabízí se vysvětlení, že skutečně rozvedené ženy, jejichž příjmy kvantifikujeme v našem výzkumu, jsou ve skutečnosti ženy, které měly větší šanci "na nový začátek", jak uvádí (Vohlídalová, 2010), a proto se pro rozvod skutečně rozhodly. Pak ovšem dopady potenciálního rozvodu jsou výrazně vyšší než by se mohlo zdát z našeho výzkumu, jelikož v našem výzkumu vidíme pouze rozvedené ženy, které měly větší šanci "na nový začátek". Jiné vysvětlení je, že příjmy domácností rozvedených žen táhnou dolů příjmy u těch žen, kde rozvod inicioval jejich manžel. Vyvozování společných závěrů z obou výzkumů komplikuje také fakt, že v našem výzkumu kvůli omezenosti dat pozorujeme rozvedené, kteří se znovu oženili/vdaly, jako sezdané. Je zde tedy velký prostor pro další výzkum. Výrazný posun ve výzkumu v této oblasti by umožnilo vytvoření panelových dat o ekonomické aktivitě mužů a žen spolu s jejich rodinných stavem a ekonomické situaci partnera.

3.3 Výdaje domácností

Výdaje domácností jsou důležitým ukazatelem životní úrovně. Výši výdajů domácností kvantifikujeme pomocí Statistiky rodinných účtů (SRÚ) Českého statistického úřadu. Jak ukazuje tabulka č. 8, průměrná výše ekvivalizovaných měsíčních výdajů na jednotlivce je nejvyšší u sezdáných domácností.⁶ U rozvedených domácností jsou ekvivalizované měsíční příjmy na jednotlivce o 8 procent nižší než u sezdáných domácností. U svobodných a sezdáných domácností je pak rozdíl v ekvivalizovaných měsíčních výdajích na jednotlivce mírně menší.⁷ Domácnosti vedené rozvedenými ženami vykazují nižší výdaje na jednotlivce než domácnosti vedené rozvedenými muži. Podobná situace je i u domácností svobodných mužů a žen. Tyto výsledky potvrzují závěry analýzy na základě dat o příjmech.

Tabulka č. 8: Výdaje domácností dle rodinného stavu a pohlaví osoby v čele a počtu dětí (průměrné měsíční výdaje v Kč)

	Žena	Muž	Průměr
Svobodný/á	9 678	11 528	10 573
Vdaná/ženatý	-	11 295	11 289
Rozvedený/á	10 210	10 850	10 364
Ovdovělý/á	10 398	10 158	10 350
Průměr	10 149	11 250	10 898

Zdroj: Statistika rodinných účtů Českého statistického úřadu

Poznámka: Údaj pro vdané ženy neuvádíme kvůli nízkému počtu pozorování domácností ve vzorku (5).

Tabulka č. 9 ukazuje, že rozdíly mezi ekvivalizovanými výdaji na jednotlivce u rozvedených a sezdáných domácností se zvyšují s počtem dětí v domácnosti. U bezdětných rozvedených domácností jsou výdaje na jednotlivce o necelých 8 procent nižší než u bezdětných sezdáných domácností. U domácností s jedním, respektive dvěma nezaopatřenými dětmi se tento rozdíl zvýšil na 17, respektive 19 procent. U domácností s třemi nezaopatřenými dětmi je pak dokonce 29 procent. Jelikož SRÚ neobsahuje příliš velký počet domácností s 3 a více dětmi, je třeba porovnávat výdaje u těchto domácností s opatrností.

Tabulka č. 9: Výdaje domácností dle rodinného stavu osoby v čele a počtu dětí (průměrné měsíční výdaje v Kč)

Počet dětí	0	1	2	3	4	5	Průměr
Svobodný/á	11 504	9 439	8 596	7 484	4 217	3 787	10 573
Vdaná/ženatý	11 943	11 535	10 108	8 750	6 842	6 424	11 289
Rozvedený/á	11 033	9 512	8 156	6 170			10 364
Ovdovělý/á	10 373	10 066	8 747				10 350
Průměr	11 418	10 588	9 735	8 411	5 967	5 105	10 898

Zdroj: Statistika rodinných účtů Českého statistického úřadu

Průměrné výdaje domácností podle rodinného stavu, pohlaví a přítomnosti dětí ukazuje tabulka č. 10. Mezi rozvedenými mají nejnižší výdaje rozvedené ženy s dětmi. Velmi nízké výdaje pozorujeme především u svobodných žen s dětmi, kterých máme v datovém souboru 91 a uvádět tak bohužel další charakteristiky této skupiny je na hranici možností tohoto datového souboru. U většiny z těchto pozorování (85) se jedná o typ domácnosti, kde žena žije společně s dětmi (bez dalších členů domácnosti, ať už rodinných nebo nerodinných) a tedy domácnosti tzv. samoživitelek.

⁶ Podobně jako u příjmů ekvivalizujeme výdaje dle stupnice OECD, který pro výdaje využívá například i Janský (2014), který také detailněji popisuje tento datový soubor včetně úprav, které podobným způsobem provádíme.

⁷ Domácnosti svobodných můžeme dále diferencovat podle toho, zda žijí sami (takové domácnosti žen mají nižší průměrné výdaje (10 708 Kč) než mužů (11 553 Kč)) s družkou či druhem (11 476 Kč) či bez (8 589 Kč a jedná se v našem datovém vzorku výlučně o domácnosti vedené ženami).

Tabulka č. 10: Výdaje domácností dle rodinného stavu a pohlaví osoby v čele a počtu dětí (průměrné měsíční výdaje v Kč)

	Žena		Muž		Průměr	
	s dětmi	bez dětí	s dětmi	bez dětí	s dětmi	bez dětí
Svobodný/á	7 861	10 719	10 119	12 348	8 958	11 504
Vdaná/ženatý	-	-	10 506	11 938	10 479	11 943
Rozvedený/á	8 879	10 962	9 574	11 218	8 993	11 033
Ovdovělý/á	9 014	10 444	15 304	10 089	9 586	10 373
Průměr	8 513	10 742	10 441	11 815	9 990	11 418

Zdroj: Statistika rodinných účtů Českého statistického úřadu

Poznámka: Údaj pro vdané ženy neuvádíme kvůli extrémně nízkému počtu pozorování v datovém vzorku.

Výsledky kvantifikující výdaje domácností jsou konzistentní s výsledky popisující příjmy domácností výše. Obecně, naše zjištění potvrzují vybrané výsledky kvalitativního výzkumu (Moravcová, 2010b). Ta prostřednictvím dotazníkové šetření u rozvedených párů mimo jiné zjistila, že čtyřem pětina mužů se ekonomická situace nezměnila, přičemž téměř čtyřem pětina žen se zhoršila. Náš výzkum tak na reprezentativním vzorku populace potvrzuje závěry (Moravcová, 2010b), který vycházel s podstatně omezenějšího vzorku. Na druhou stranu, menší velikost vzorku dat umožňuje sledovat a vyhodnotit některá specifika porozvodové situace, kterou reprezentativní vzorky dat nemohou obsahovat. Jako příklad závěrů, které může (Moravcová, 2010b) vyvodit díky specifickým jejích dat, uveďme například její tvrzení, že výchova dětí po rozvodu je ve většině případů svěřena ženám, což může dále snižovat jejich možnosti uplatnění na trhu práce kvůli každodenní péči o děti

4 Závěr

Tento článek kvantifikuje ekonomické rozdíly mezi sezdánými a rozvedenými jednotlivci a jejich rodinami v České republice. Ve vybraných částech kvantifikujeme ekonomické dopady potenciálních rozvodů v současnosti sezdáných českých párů. Článek tak, pokud je autorům známo, přináší nejucelenější pohled na ekonomické rozdíly mezi rozvedenými a sezdánými jednotlivci a jejich rodinami v České republice.

Porovnání ekonomické aktivity rozvedených, sezdáných a svobodných jednotlivců naznačuje signifikantní úroveň „rodinné dělby práce“ v České republice. Ženatí muži se věnují více tržním formám práce, jako jsou zaměstnání a podnikání, což signalizují vyšší míra ekonomické aktivity, vyšší hrubé mzdy a nižší míra nezaměstnanosti oproti rozvedeným a svobodným. Vdané ženy se pak více koncentrují na netržní formy práce, jako jsou péče o děti, příbuzné a domácnost. To signalizují nižší míra ekonomické aktivity a nižší hrubé mzdy. Rodinná dělba práce sama o sobě může být výhodná pro oba manžele, v případě rozvodu však přispívá k negativním ekonomickým dopadům rozvodu. Partner, který se více věnoval netržním formám práce (většinou tedy ženy), během manželství méně kumuloval lidský kapitál. Po rozvodu se pak hůře přizpůsobuje nové ekonomické situaci a nutnosti více se věnovat tržním formám práce.

Domácnosti, které vedou rozvedení jednotlivci a sezdané páry, vykazují výrazné rozdíly. Nejnižší příjmy přitom vykazují domácnosti, které vedou rozvedené ženy. K těmto rozdílům přispívá ztráta sdílení čistých příjmů po rozvodu. V současnosti by vdané ženy ve věku 20 až 70 let, které nejsou studenty ani důchodci, v případě ukončení plného sdílení čistých příjmů přišly o více než 20 % čistých příjmů. Tento potenciální pokles může částečně vyrovnat výživné a přerozdělování v rámci daňově-dávkového systému.

Také výdaje jsou v domácnostech rozvedených jednotlivců nižší než v domácnostech sezdáných párů. Rozdíly ve výdajích rozvedených a sezdáných domácností se zvyšují s počtem nezaopatřených dětí v rodině. Nejnižší výdaje v rámci sledovaných skupin rozvedených domácností pak vykazují rozvedené domácnosti žen s dětmi.

Naše zjištění ukazují prostor k doporučením, která jsou motivována třemi základními cíli. Prvním cílem doporučení je zachování konkurenceschopnosti obou manželů na trhu práce během manželství. Výsledky našeho výzkumu totiž identifikují vzorce chování odpovídající rodinné dělbě práce: ženatí se více zaměřují na tržní formy práce (zaměstnání a podnikání), vdané ženy naopak na netržní formy práce (péče o děti, příbuzné a domácnost). Tato rodinná dělba práce, obzvláště pokud je intenzivní, má vliv na akumulaci lidského kapitálu obou manželů a jejich budoucí uplatnitelnost na trhu práce. V

případě rozvodu pak partner intenzivně se věnující netržním formám práce, typicky žena, má obtíže přizpůsobit se nové ekonomické situaci. Mezi doporučení sledující především tento cíl tak patří podpora využívání flexibilních forem práce, dostupnost zařízení předškolní péče a podpora zapojení obou partnerů, a v praxi tedy především mužů, do péče o děti a domácnost.

Druhým cílem doporučení je usnadnění samotného rozvodu a ekonomické situace jednotlivců po rozvodu. Pro velkou část jednotlivců rozvod zásadně mění jejich ekonomickou situaci a sílu. Většina jednotlivců na toto zhoršení ekonomického postavení není připravena a my zde spatřujeme prostor pro státní pomoc těmto jednotlivcům. Ta se primárně projeví ve zlepšení ekonomické situace těchto jednotlivců, sekundárně v celospolečenském přínosu těchto jednotlivců. Mezi doporučení v této oblasti patří zefektivnění systému sociálních dávek a daňových slev včetně společného důchodového pojištění manželů. Sociální bydlení by mělo být jednoduše dostupné pro rozvedené a s náhradním výživným by měl asistovat stát.

Třetím cílem doporučení je zvýšení kvality a dostupnosti vhodných dat pro výzkum dopadů rozvodu. Zlepšení kvality statistických dat a zpřístupnění administrativních dat umožní v budoucnu ještě přesnější odhady ekonomických dopadů rozvodu na oba manžele, než jsme byli schopni poskytnout v tomto článku.

5 Seznam literatury

- Aldous, J., & Ganey, R. F. (1999). Family life and the pursuit of happiness the influence of gender and race. *Journal of Family Issues*, 20(2), 155–180.
- Amato, P. R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269–1287. <http://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x>
- Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990s: an update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15(3), 355.
- Amato, P. R., & Cheadle, J. (2005). The long reach of divorce: Divorce and child well-being across three generations. *Journal of Marriage and Family*, 67(1), 191–206.
- Amato, P. R., & Keith, B. (1991a). Parental divorce and adult well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 43–58.
- Amato, P. R., & Keith, B. (1991b). Parental divorce and the well-being of children: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 110(1), 26.
- Andress, H.-J., Borgloh, B., Bröckel, M., Giesselmann, M., & Hummelsheim, D. (2006). The economic consequences of partnership dissolution—a comparative analysis of panel studies from Belgium, Germany, Great Britain, Italy, and Sweden. *European Sociological Review*, 22(5), 533–560.
- Arendell, T. J. (1987). Women and the economics of divorce in the contemporary United States. *Signs*, 121–135.
- Armáda spásy. (2014). *Průzkum mezi ženami bez domova*.
- Aseltine Jr, R. H., & Kessler, R. C. (1993). Marital disruption and depression in a community sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 237–251.
- Bičáková, A. (2012). *Gender Unemployment Gaps in the EU: Blame the Family* (SSRN Scholarly Paper No. ID 2196414). Rochester, NY: Social Science Research Network. Retrieved from <http://papers.ssrn.com/abstract=2196414>
- Day, R. D., & Bahr, S. J. (1986). Income changes following divorce and remarriage. *Journal of Divorce*, 9(3), 75–88.
- Fokkema, T. (2002). Combining a job and children: contrasting the health of married and divorced women in the Netherlands? *Social Science & Medicine*, 54(5), 741–752.
- Hamplová, D. (2006). Životní spokojenost, štěstí a rodinný stav v 21 evropských zemích. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, (01), 35–55.
- Janský, P. (2014). Consumer Demand System Estimation and Value Added Tax Reforms in the Czech Republic. *Czech Journal of Economics and Finance*, 64(3), 246–273.
- Joung, I. M., Stronks, K., Van De Mheen, H., van Poppel, F. W., Van der Meer, J. B. W., & Mackenbach, J. P. (1997). The contribution of intermediary factors to marital status differences in self-reported health. *Journal of Marriage and the Family*, 476–490.
- Jurajda, Š. (2003). Gender wage gap and segregation in enterprises and the public sector in late transition countries. *Journal of Comparative Economics*, 31(2), 199–222.
- Kessler, R. C., Davis, C. G., & Kendler, K. S. (1997). Childhood adversity and adult psychiatric disorder in the US National Comorbidity Survey. *Psychological Medicine*, 27(05), 1101–1119. <http://doi.org/10.1017/S0033291797005588>
- Maršálková, P. (2012). Rozvod manželství a jeho dopad na dítě. Retrieved from <http://dspace.k.utb.cz/handle/10563/20672>
- Mašková, D. (2010). Sociálně psychologické důsledky rozvodu manželství. Retrieved from <http://dspace.k.utb.cz/handle/10563/19448>
- Mašková, P. (2011). Životní situace klientek azylového domu pro matky s dětmi. Retrieved from <http://dspace.k.utb.cz/handle/10563/16237>
- Moravcová, L. (2010a). Problematika rozvodu z pohledu sociální pedagogiky. Retrieved from <http://dspace.k.utb.cz/handle/10563/11373>
- Moravcová, L. (2010b). Sociálně psychologické důsledky rozvodu manželství (komparace z aspektu pohlaví). Retrieved from <http://dspace.k.utb.cz/handle/10563/18895>
- Peterson, R. R. (1996). A re-evaluation of the economic consequences of divorce. *American Sociological Review*, 528–536.
- Rogers, R. G. (1996). The effects of family composition, health, and social support linkages on mortality. *Journal of Health and Social Behavior*, 326–338.
- Šatava, J. (2013). *Dopad rozvodu na příjmy v důchodu* (Studie IDEA No. 6). Praha: Think tank IDEA při CERGE-EI. Retrieved from http://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA_Studie_6_2013.pdf
- Shapiro, A. D. (1996). Explaining Psychological Distress in a Sample of Remarried and Divorced Persons The Influence of Economic Distress. *Journal of Family Issues*, 17(2), 186–203.

- Vohlídalová, M. (2010). Kdo podává žádost o rozvod a jaké jsou příčiny rozpadu partnerských vztahů? *Gender Rovné Příležitosti Výzkum*, (02), 48–56.
- Vohlídalová, M., & Maříková, H. (2011). Rozpady kohabitací, rozvody manželství: jiné a/nebo stejné sociální fenomény? *Gender, Rovné Příležitosti, Výzkum*, 12(2), 3–15.
- Wang, H., & Amato, P. R. (2000). Predictors of Divorce Adjustment: Stressors, Resources, and Definitions. *Journal of Marriage and Family*, 62(3), 655–668.
- Weitzman, L. J. (1985). *The divorce revolution: The unexpected social and economic consequences for women and children in America*. New York: Free Press.

6 Přílohy

Tabulka 9: Popisná regrese pro nezaměstnanost a ekonomickou neaktivitu jednotlivců

	Pravděpodobnost nezaměstnanosti		Pravděpodobnost ekonomické neaktivity	
střední vzdělání	-0.079	50.50***	-0.127	60.41***
vysokoškolské vzdělání	-0.104	64.75***	-0.18	80.42***
věková skupina 23letých	-0.159	27.04***	-0.063	19.17***
věková skupina 28letých	-0.215	37.80***	-0.043	13.21***
věková skupina 33letých	-0.226	40.17***	-0.025	7.47***
věková skupina 38letých	-0.226	40.13***	-0.015	4.41***
věková skupina 43letých	-0.221	39.13***	-0.003	0.86
věková skupina 48letých	-0.215	37.92***	0.015	4.47***
věková skupina 53letých	-0.213	37.65***	0.056	15.82***
věková skupina 58letých	-0.208	36.67***	0.141	38.67***
věková skupina 63letých	-0.233	41.21***	0.487	114.56***
žena ve věkové skupině 23letých	-0.008	2.61***	0.194	65.34***
žena ve věkové skupině 28letých	0.007	3.37***	0.204	80.01***
žena ve věkové skupině 33letých	0.02	11.60***	0.149	66.35***
žena ve věkové skupině 38letých	0.013	8.74***	0.086	45.16***
žena ve věkové skupině 43letých	0.012	8.80***	0.055	34.93***
žena ve věkové skupině 48letých	0.011	8.46***	0.044	27.75***
žena ve věkové skupině 53letých	0.01	7.30***	0.038	20.19***
žena ve věkové skupině 58letých	-0.021	17.42***	0.253	101.88***
žena ve věkové skupině 63letých	-0.032	21.98***	0.281	42.56***
svobodná žena s malým dítětem	-0.053	18.04***	0.11	22.66***
svobodná žena s větším dítětem	0.083	16.07***	0.002	0.39
rozvedená žena s malým dítětem	0.001	0.29	-0.104	14.32***
rozvedená žena s větším dítětem	0.011	3.61***	0.052	16.11***
rozvedená žena se zv	0.056	12.87***	-0.014	2.73***
rozvedená žena se sv	0.029	20.22***	-0.024	12.24***
rozvedená žena se vv	0.003	1.43	-0.071	20.06***
rozvedený muž se zv	0.095	12.75***	0.023	2.98***
rozvedený muž se sv	0.038	27.24***	0.032	18.37***
rozvedený muž se vv	0.032	10.78***	0.016	4.01***
svobodná žena se zv	0.068	13.98***	0.05	8.43***
svobodná žena se sv	0.037	20.88***	-0.077	34.60***
svobodná žena s vv	0.029	13.77***	-0.077	29.35***
svobodný muž se zv	0.139	31.83***	0.074	17.05***
svobodný muž se sv	0.031	27.66***	0.039	34.12***
svobodný muž s vv	0.039	21.13***	0.06	39.41***
malé dítě	-0.006	4.46***	0.534	223.02***
větší dítě	0.029	24.64***	-0.077	45.10***
konstanta	0.328	56.50***	0.157	40.31***

Zdroj: Výběrové šetření příjmů a životních podmínek domácností Českého statistického úřadu

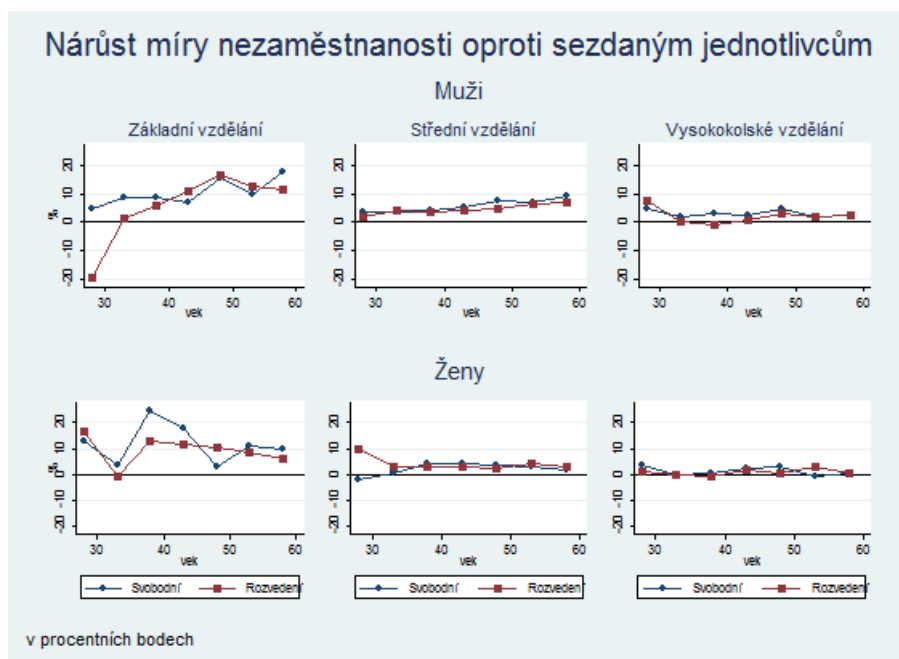
Tabulka 10: Popisná regrese pro logaritmus výše mzdy jednotlivců rozlišující mezi svobodnými jednotlivci a svobodnými páry

střední vzdělání	0.23047	30.65***
vysokoškolské vzdělání	0.63942	72.53***
věk	0.03379	27.49***
kvadrat. věku	-0.00043	29.40***
věk ženy	-0.02032	43.95***
kvadrat. věku ženy	0.00030	32.63***
týdenní odpracovaná doba	0.00864	30.18***
rozvedená žena jednotlivce se zv	0.00089	0.04
rozvedená žena jednotlivce se sv	0.06845	7.50***
rozvedená žena jednotlivce se vv	0.06231	3.41***
rozvedený muž jednotlivce se zv	-0.04154	1.14
rozvedený muž jednotlivce se sv	-0.02325	2.26**
rozvedený muž jednotlivce se vv	-0.10835	3.38***
svobodná žena jednotlivce se zv	-0.01987	0.99
svobodná žena jednotlivce se sv	0.02455	2.69***
svobodná žena jednotlivce se vv	-0.05627	3.99***
svobodný muž jednotlivce se zv	-0.11470	6.83***
svobodný muž jednotlivce se sv	-0.13450	20.93***
svobodný muž jednotlivce se vv	-0.25133	17.51***
svobodná žena pár se zv	0.17427	3.50***
svobodná žena pár se sv	0.07009	4.52***
svobodná žena pár se vv	0.04514	1.57
svobodný muž pár se zv	0.03595	1.32
svobodný muž pár se sv	-0.01491	1.46
svobodný muž pár se vv	-0.12725	4.63***
rozvedená žena jednotlivce s malým dítětem	0.05804	1.49
rozvedená žena s větším dítětem	-0.03939	2.76***
svobodná žena jednotlivce s malým dítětem	-0.03655	1.09
svobodná žena jednotlivce s větším dítětem	0.01231	0.50
svobodná žena pár s malým dítětem	-0.02900	0.89
svobodná žena pár s větším dítětem	-0.03817	1.17
konstanta	8.81090	308.98***

Zdroj: Výběrové šetření příjmů a životních podmínek domácností Českého statistického úřadu

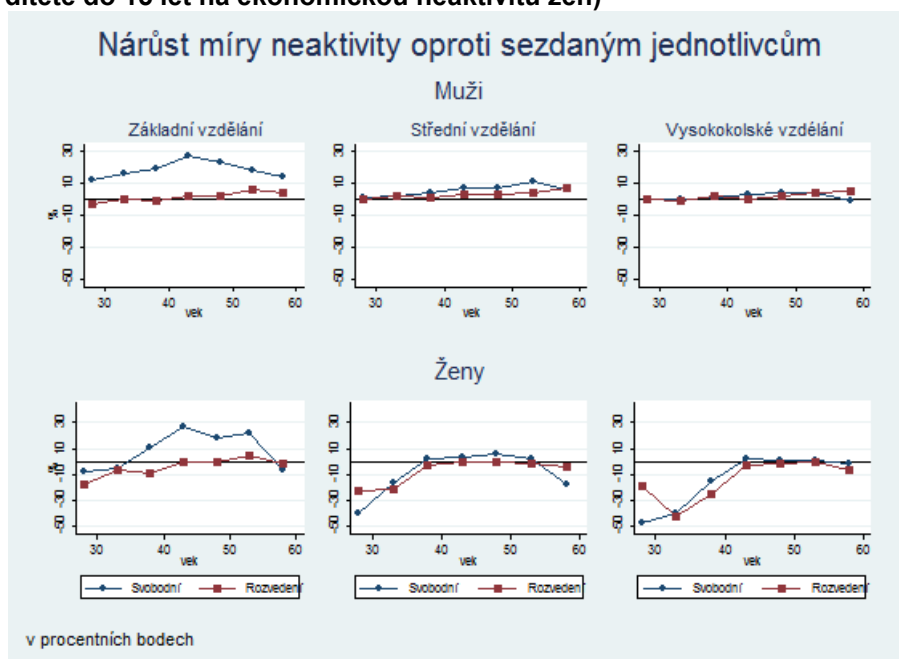
Poznámky: zv je zkrakta základní vzdělání, sv pro střední vzdělání, vv pro vysokoškolské vzdělání.

Graf 3: Rozdíl míry nezaměstnanosti rozvedených, respektive svobodných mužů a žen oproti jejich stejně starým a vzdělaným sezdáným protějškům

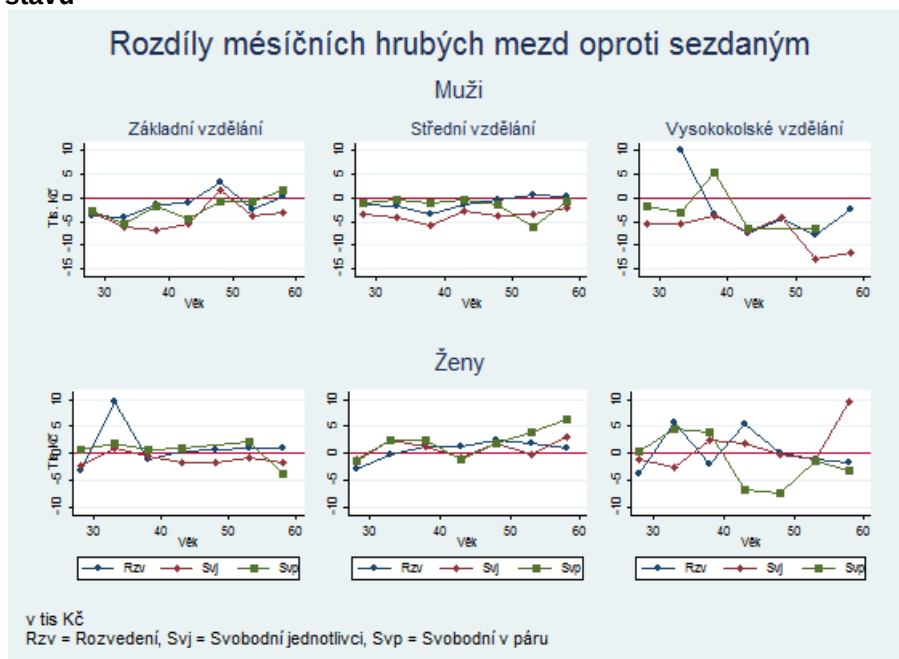
Zdroj: Vlastní výpočty, Výběrové šetření pracovních sil Českého statistického úřadu

Graf 4: Rozdíl míry ekonomické neaktivity u rozvedených, respektive svobodných mužů a žen oproti jejich stejně starým a vzdělaným sezdáným protějškům (očištěno o vliv přítomnosti dítěte do 15 let na ekonomickou neaktivitu žen)

Zdroj: Vlastní výpočty, Výběrové šetření pracovních sil Českého statistického úřadu

Graf 5: Rozdíly ve výši měsíčních hrubých mezd mužů a žen podle věku, vzdělání a rodinného stavu

Zdroj: Vlastní výpočty, Výběrové šetření příjmů a životních podmínek domácností Českého statistického úřadu